

ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA
ročník 9 číslo 2 1990

Seminár o jazyku umeleckého diela

Jazyk umeleckej literatúry bol témou celoslovenského seminára jazykovedcov a plánovanou širšou účasťou spisovateľov, prekladateľov a literárnych teoretikov, ktorý sa v dňoch 9. - 10. 6. 1989 uskutočnil na Donovaloch. Stretnutie organizovala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV so zámerom podnietiť diskusiu o aktuálnych otázkach jazyka a štýlu umeleckej literatúry a o súčasnom stave lingvistickej, literárnovednej aj vlastnej autorskej a prekladateľskej reflexie jazyka pôvodnej a prekladovej tvorby.

Seminár otvoril prof. Jozef Miestrik, predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Poukázal na to, že hoci uplynulo 25 rokov od prvej slovenskej konferencie o problémoch jazyka umeleckej literatúry usporiadanej Združením slovenských jazykovedcov (materiály z nej vyšli v zborníku Jazyk a štýl modernej prózy, Bratislava 1965), konštatovania o malej pozornosti venovanej otázkam jazyka a štýlu jednotlivých literárnych diel, spisovateľov či období vyslovené

pred štvrtstoročím sú platné aj dnes. Viacerí prítomní (Klára Buzáasyová, Ján Findra, Ján Doruľa) sa v priebehu seminára vracali k tomu, že špecializácia výskumného zamerania a sústredenie na iné úlohy a otázky odkláňa pozornosť jazykovedcov od problematiky komplexného jazykovedného rozboru umeleckých diel. Z pôvodnej a prekladovej umeleckej tvorby sa čerpá dôkladový materiál o súčasnom stave spisovného, resp. širšie - národného jazyka a jazykové fakty potrebné pri analýze rozličných parciálnych otázok, podstatne menej sa skúma individuálny štýl autora, jeho výrazová stratégia pri realizácii umeleckého zámeru, jazyk umeleckého diela ako estetický fakt. Keďže vlastné jazykové otázky stoja aj mimo centra zorného poľa literárnej vedy a literárnej kritiky, chýba nám podrobnejší obraz o jazykových charakteristikách štýlu súčasných slovenských autorov aj o vývinových tendenciách jazyka súčasnej poézie a prózy. V tejto situácii malo stretnutie skôr iniciálny a stimulatívny ako analytický ráz.

V priebehu stretnutia sa nastolili globálnejšie otázky dominantných prozaických žánrových charakteristik predchádzajúcich období (románovosť - novelizmus) v spätosti s otázkou kompozície a štylizácie (Ján Findra, Stanislav Rakús, Ján Sabol), zmien v obraze žánrových proporcií a jazykových charakteristik literatúry predchádzajúceho obdobia pri vydávaní v čase vzniku nevydávaných diel (Ján Štrasser), "viditeľnosti" a "nevidi-

taľnosti" jazyka ako súčasť estetickej koncepcie konkrétneho umeleckého diela (Stanislav Rakús).

Z konkrétnejších otázok sa pozornosť prítomných zamerala na otázku žurnalizmov v súčasnej próze (Jozef Miatrík, Ján Findra), na prehodnotenie práce s dialektom a zobrazenie kontaktných jazykových situácií ako jazykový prínos súčasnej literatúry (Juraj Furdík), na otázku hovorovosti v umeleckom diele (Stanislav Rakús). Ďalšia diskusia sa orientovala na význam a prostriedky jazykového humoru v "dospelaj" literatúre aj v literatúre pre mládež (Ján Sabol), na vplyv profesionálnej orientácie autora na jazyk diela a neologizmy a okazionalizmy ako sféru jazykovej tvorivosti (Klára Buzáasyová), na problematiku adekvátnosti a jazykovej kreativity v umeleckom preklade (Blahoslav Hečko, Ján Štrasser). Gejza Horák hovoril o svojej knihe Jazykové prechádzky prózou ako o jednom z možných prístupov k jazyku umeleckého diela. Ján Kačala poukázal na význam (teraz sporadických, v minulosti častejších) úvah spisovateľov o jazyku pri formovaní jazykového vedomia, Slavo Ondrejovič hovoril o potrebe užších pracovných aj osobných kontaktov eliminujúcich komunikačné šumy medzi jazykovedcami, literárnymi vedcami a spisovateľmi. Vhodnou formou takýchto kontaktov by v budúcnosti mohli byť pracovné stretnutia nadväzujúce na tohtoročný donovalský seminár, ktorý by tak atál na začiatku pravidel-

ných výmen názorov širšieho kruhu zainteresovaných, smerujúcich k hlbšiemu poznaniu súčasného života jazyka v umeleckom diele.

Míra Nábělková

Stratifikácia jazyka ako sociolingvistický problém

Z podstaty prirodzeného jazyka ako sociálno-komunikačného systému vyplýva, že východiskom stratifikácie súčasnej slovenčiny a základom teórie spisovného jazyka nemôžu byť iba štruktúrne (vnútrojazykové) kritériá. Komunikácia neprebíha v inertnom prostredí, ale sa realizuje v rozmanitých komunikačných situáciách a v rozličných komunikačných sférach, pričom jej nositeľmi sú komunikujúci s rozdielnym sociálnym statusom. Vychádzajúc z tohto všeobecného rámca možno pri opise súčasnej jazykovej situácie v slovenčine a potom aj pri jej stratifikácii postupovať podľa nasledujúcich kritérií.

1. Prirodzené jazyky nevystupujú v komunikácii v tej istej, jedinej podobe, ale v rozličných, diferencovaných podobách - od spisovného útvaru s viacerými funkčnými štýlovými variantmi až po nárečia s mnohými teritoriálnymi obmenami.

2. Všetky formy (útvary, variety) tvoria v súhrne diaľstém - národný jazyk. Vzťahy medzi jednotlivými útvarmi, založené na funkčnej komplementárnosti, sa historicky menia (pričom sa mení aj ich počet a vymedzenie).

3. V závislosti od typu komunikácie (verejná/neverejná, oficiálna/neoficiálna) sa používateľ rozhoduje aj pre výber príslušného útvaru (formy). Vhodným modelom na opísanie takejto jazykovej situácie je pojem diglossia.

4. Nové komunikačné situácie prinášajú so sebou aj zmenu komunikačných vzťahov, ktoré v systéme jazyka ovplyvňujú vzťahy medzi jeho jednotlivými formami (útvarmi). Preto treba okrem jazykových noriem uvažovať aj o komunikačnými normami.

5. Hovorená reč, ktorá tvorí jadro súčasnej komunikácie, svojím charakterom (nepripravenosť, spontánnosť a i.) významne ovplyvňuje stabilitu jazykového systému.

6. Hovorový štýl nemôže spĺňať funkciu "súkromného atyku", skôr naopak, spĺňa ju v malej miere. V polooficiálnych a neoficiálnych (neformálnych) komunikačných situáciách kultivovaní nositelia slovenčiny (vysokoškolsky a stredoškolsky vzdelaní) používajú hovorovú slovenčinu. Hovorová slovenčina je novo sa utvárajúca forma v našom jazyku, výsledok rozširovania polyfunkčnosti spisovného jazyka v dôsledku jeho prestížnosti a expanzie.

Kultúra vedeckého jazyka

Hlavnou úlohou vedca je získať nové poznatky o svete a zmeniť ich na spoločenskú hodnotu, t.j. zverbalizovať a odovzdať iným. Zrealizovať tento cieľ napomáha vedecký jazyk - modifikácia spisovného jazyka prispôbená k "obsluha" vedeckej poznávacej činnosti.

Čo sa týka jazykovej komunikácie vo vede, zdajú sa byť presnými dve definície: babylonizmus - veľajazyčnosť (porov. Babylonská veža) a žargónovosť - hermetickosť. Charakterizujú súčasný stav vo vede a zároveň obsahujú jeho negatívne hodnotenie.

Príčiny tohto stavu majú predovšetkým objektívny charakter. Možno k nim zaradiť napr. vytvorenie priepasť medzi vedeckými a hovorovými vedomosťami, širokosiahlu špecializáciu vo vede, vznik symbolických sformalizovaných jazykov vo vede a taktiež množstvo národných vedeckých jazykov. Problémy porozumieť vedecké texty vyplývajú hlavne z radikálneho rozdielu medzi hovorovým a vedeckým obrazom sveta. (Poznámka: hovorový alebo bežný?)

Treba však vidieť aj príčiny subjektívnejšie. Informačné rozdiely medzi vysielateľom a prijímateľom vedeckého textu môžu byť ľahšie prekonané vtedy, ak je medzi nimi menší komunikačno-jazykový rozdiel. Mnoho autorov

sa však minimálne snaží zredukovať tieto rozdiely. Zabúdajú, že ich výpovede majú byť orientované nielen ad rem, ale aj ad hominem.

O to, že sa vytvorila tradícia "vedeckého písania" pozbavená slobody, sa v značnej miere pričínili neopozitivistické koncepcie vedy a jej jazyka. Proti jednostrannosti tejto manéry stojí - komplementárna - tendencia, ktorá robí vedecký jazyk väčšmi otvoreným a približuje ho k iným jeho modifikáciám, aby sa takto vyjadriť celé bohatstvo vedeckého myslenia.

Babylonizmus a žargónovosť vedeckého jazyka závisia teda v značnej miere od jazykovej kultúry vedcov, od dodržiavania pragmatických komunikačných pravidiel, ktoré berú do úvahy pri tvorení textu adresáta pragmatického univerzálne J. Habermasa alebo pravidlá komunikačného spolupôsobenia H. P. Grice'a.

Charakteristickou vlastnosťou dneška je zníženie úrovne jazykovo-komunikačnej zručnosti autorov - vedcov. Čo robiť, aby sa zvýšila úroveň ich jazykovej kultúry? Predovšetkým to musia oni sami chcieť. Vyžaduje si to veľa práce nad sebou. Taktiež veľa záleží od fungovania mechanizmov starostlivosti o rozvoj mladých kádrov, aj redaktorsko-vydavateľských. Vedecký školiteľ, oponent a redaktor môžu ako prví prijímcovia rozhodujúcim spôsobom ovplyvniť konečnú podobu publikovaného textu.

Úlohou jazykovedy je vykonávanie múdrej kodifikačnej činnosti na základe výskumov, vypracovanie predpisov

tvorenia textov, ktoré by zohľadňovali záujmy vysielateľa a rôznorodosť adresátov (prijímateľov).

Doc. dr. hab. Stanisław Gajda
(14. 11. 1989 - Bratislava)

Doc. dr. Stanisław Gajda

je vedúcim katedry poľského jazyka Vysoké školy pedagogickej v Opole. Pracuje v oblasti súčasného poľského jazyka, venuje sa štylistike, terminológii a onomastike.

Výberová bibliografia:

Rozwój polskiej terminologii górniczej. Opole 1976.

Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym. Wrocław 1982.

Wprowadzanie do teorii terminu. Opole 1990.

Problematika výskumu neologizmov

1. Tvorenie nových slov (neologizmov, kalkov, novotvarov) považujeme za proces. Doterajšie definície neologizmov sa vzťahovali na rozličné body tohto procesu.

práve	chápanie slova	život slova	kodifikované
utvorené	počúvajúcim	po jeho	slovo
slovo hovoriaceho		kodifikáciu	v spisovnom jazyku

Dokedy je nové slovo novým?

Podrobnejšie sa zdôvodňuje definícia E. V. Klarkovej (USA), podľa ktorej "nové slovo vzniká z komunikatívnych potrieb na vyplnenie prázdneho miesta; trvalého alebo momentálneho". Toto sa dopĺňa poznámkou, že nové slová vznikajú aj z efektívnych potrieb (Savič, 1984, 1985).

2. Všetky nové slová sa delia na: novoutvorené, novozložené a novopoužívané.

3. Ako počúvajúci rozumie neologizmus?

Doteraz sa pri tvorbe slovníkov nových slov spravidla vychádzalo z toho, že počúvajúci (čítajúci) rozumie význam nového slova svojho jazyka. V niekoľkých prípadoch sme uvádzali, v čom spočívajú problémy chápania nových slov. Vychádzali sme pritom z teoretických postulátov Vygotského vysvetlenia vzniku významu slova. Taktiež z explanačných modelov Slobina (USA) a Klarkovej (USA), ktoré využívajú tzv. operačné princípy pri kodifikovaní významu slov (regulárnosť, konvencia, transparentnosť, kontrast a iné). Ťažisko výkladov spočíva na psycholingvistických procesoch a úlohe kontextu (napr. usudzovalo, peme-

tarka, hrbín, aplauzometer a iné).

4. Čo je nevyhnutné na prijatie nového slova do širokého používania?

Vysvetľuje sa úloha sociálnych faktorov na príkladoch nomina agentis vyjadrujúcich povolanie žien (napr.: režisérka, bodibilderka) a titulov žien (predsedníca, doktorka, šefovica a iné).

5. Kedy nové slovo (neologizmus) prechádza byť novým slovom?

6. Záverečné poznámky sa vzťahujú na možnosti komparatívneho (konfrontačného) výskumu neologizmov v slovanských jazykoch. Konštatuje sa, že totiž existujú všeobecné procesy neologizácie v slovanských jazykoch (ruština, poľština, čeština, slovenčina), akými sú intelektualizácia, demokratizácia, terminologizácia, internacionalizácia v celom lexikálnom systéme. Nastoluju sa metodologické otázky skúmania týchto procesov v rozličných slovanských jazykoch, a tie by mohli byť podnetom a návrhom pre budúcu spoluprácu bádateľov najrozličnejších krajín na tomto poli.

Prof. dr. Svenka Savič
(21. 11. 1989 - Bratislava)

Prof. dr. Svenka Savičová je profesorkou psycholingvistiky v Ústave južnoslovanských jazykov Filozofickej fakulty v Novom Sade; v súčasnosti vedie projekt

Psycholingvistické výskumy. Zaoberá sa otázkami vývinovej psycholingvistiky, špecifickými problémami detskej reči, súčasným srbochorváckym jazykom.

Výberová bibliografia:

Razvojna psiholingvistika. 1976.

How twins learn to talk. London 1980.

Narativi kod dece. Novi Sad 1985.

Interkulturalizam kao oblik obrazovanja dece migranta van domovine. Novi Sad 1989.

Razgovorni srbochorvatski jezik (v spolumautoratve s V. Polovinovou). Novi Sad 1989.

Izokolné štruktúry v stredovekých bulharských textoch a časomiera v českej a slovenskej tradícii

Stredoveké bulharské texty sa tradične skúmali akoby boli zbavené rytmizovaných prvkov a nazývali sa vágnym označením "próza".

Známy taliansky slavista Ricardo Picio celý rad rokov skúmal vnútornú stavbu najrozličnejších diel pravoslávnych slovanských literatúr stredoveku a dokázal, že aj medzi týmito stredovekými textami sú tak jednotlivé časti, ako aj celé diela vybudované na metriku. A táto metrika sa nezakladá na izosylabických segmentoch, lež na segmentoch rovnakého počtu prízvukov, s rovnakým počtom plnovýznamo-

vých prízvukovaných slov. Periódy takejto povahy Picio nazýva izokolné štruktúry (z gréc. *ἰσοκόλων περίοδος* zložené z rovnakého počtu častí).

V epoche humanizmu nastúpila v Európe versológia spojená s úsilím napodobniť klasické antické modely. V českej tradícii prvý vytváral takéto modely a rozpracúval teóriu verša Ján Ámos Komenaký v diele O poezii české. Český humanista nazýva takýto typ poézie carmina (termín známy v latinskej tradícii ako carmen - oslavná pieseň rituálnej povahy spojená s ospevovaním bohov).

Medzi dvoma systémami - izokolnými štruktúrami a časomierou (ktorú v slovenčine využíval napr. Ján Hollý), je spoločné to, že sa vyhýbajú rýmu - ako výraznému prvku zakončenia verša - s voľným striedaním (palírovaním) slabík vo verši.

Doc. PhDr. Ivan Bujukliev, CSc.
(28. 11. 1989 - Bratislava)

Doc. dr. Ivan Ivanov Bujukliev, CSc.

je docentom slavistiky na Sofijskej univerzite. V r. 1967-1971 pôsobil ako lektor bulharistiky na FF UK v Bratislave, vtedy tu obhájil aj kandidátsku dizertáciu Štruktúra na otnositelnite izrečenija v Suprasšalekija sbornik. Zaoberá sa otázkami staroslovienského (starobulharského) jazyka (morfológia a syntax), historickou lexikológiou, porovnávacou slavistikou, históriou bulharského spisovného jazyka

v stredoveku.

Výberová bibliografia:

Manasievata chronika i problemite na bălgarskija knižoven ezik prez Srednovekovieto. Starobălgarska literatura, 1980, 6, 25-49.

Kvantitatnata kompensacija v slovaški ezik s ogled na ňakoi praslavjanski procesi, izsledvanija vărchu istorijata i dialektite na bălgarskija ezik. Sofija 1979, s. 61-65.

Sledite ot Kiriilo Metodievata tradiciija v starite slavjanski knižovni ezici. Slavjanska filologija, 1978, 15, 301-307.

K vývoju a ustáleniu vzťahných viet v starobulharčine. Slavica Slovaca, 1970, 257-239.

Kratka slovaška gramatika. Nauka i izkustvo, Sofija 1989.

Jazykové vedomie a jeho typy

Cieľom prednášky je osvetliť povahu jazykového vedomia, jeho obsah a základné typy, a to aj vzhľadom na vyučovanie druhého jazyka.

Jazykové vedomie je jeden zo základných momentov ľudského vedomia, ktoré sa v niektorých teóriách chápe ako vonkajší, vysunutý orgán ľudského mozgu. Nevieme povedať, kde je toto jazykové vedomie uložené, ale zdá sa, že

má veľa spoločného a dlhodobou pamäťou. O jestvovaní jazykového vedomia však evedčia jednak rozličné asociačné testy, jednak pokusy simulovať toto jazykové vedomie na počítači (H. Schnelle).

Obeshom jazykového vedomia je interiorizovaný systém jazykového správania, členený na tri podsystemy: konceptuálny, jazykový (languový) a interakčný. Do vlastného jazykového podsystemu patrí systém foném, systém morfém a systém pomenovaní (slovná zásoba, lexikon). Lexikálny podsystem si možno predstaviť ako bázu dát, reprezentovanú sieťou vzťahov. Podobne ako neuronálny systém v mozgu aj lexikálny systém je založený na uzlových bodoch, ktoré sú mnohými cestami spojené s bodmi vyjadrujúcimi rozličné príznaky a cez ne s ďalšími uzlovými bodmi. Okrem toho má lexikálny podsystem špecifickú genetickú štruktúru: zo základného onomaziologického reťazca, ktorý má podobu A - O - U pre každý významový prvok, vznikajú nové pomenovacie prvky transformáciou, transpozíciou, transferáciou a transláciou. Týmto štyrmi kanálmi sa vyvíja slovná zásoba daného jazyka.

Do konceptuálneho systému patria prvky umožňujúce jazykové stvárnenie poznávaných a pomenúvaných objektov: jazykové kategórie, gramatické kategórie a sémantické príznaky. Do interakčného systému patria syntagmy, výpovedné akty a prozodické vlastnosti.

Do systému verbálneho správania patrí aj osobitná axiologická jednotka, v ktorej je uložená (tiež v podobe

siete) sústava hodnotiacich prvkov.

Nie všetci členovia istého jazykového spoločenstva majú rovnaké jazykové vedomie. Možno predbežne vymedziť isté typy (v historickej následnosti): spontánne jazykové vedomie, edukované jazykové vedomie, štandardné jazykové vedomie. Popri nich jestvujú aj také typy ako reflexívne a kreatívne jazykové vedomie. Úlohou teoretického jazykového vedomia, ktoré sa formuje štúdiom a výskumom, je skúmať všetky formy jestvovania národného jazyka, ako aj všetky typy jazykového vedomia.

Pri vyučovaní druhého jazyka treba rozoznávať (a metodologicky i metodicky využívať) rozdiel medzi spontánnym a edukovaným jazykovým vedomím, s dôrazom na edukáciu.

prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
(15. 2. 1990 - Prešov)

Gramatická kategória slovesnej intencie

Teóriu intencie slovesného deja vypracoval u nás E. Paulíny v knihe Štruktúra slovenského slovesa r. 1943. Treba však hneď pripomenúť, že hovoril skôr o intencii slovesného predikátu a rozumel ňou zameranie, orientovanosť

slovesného deja. Tento pojem neskôr rozpracoval J. Ružička, ktorý ho porovnával s paralelným pojmom valencia slovesa. J. Oravec hovorí už len o intencii slovesa, resp. slovesnej intencii. Podrobné dejiny pojmu intencia rozpracúva v svojej monografii J. Kačala. Poukazuje aj na nameranosť deja u Ľ. Štúra a rozširuje základné poňatie aj na také pojmy, ako je intenzná štruktúra vety, intenzné pole, intencia ako subkategoriálny príznak.

V doterajšom vývine je zrejme tendencia prenášať pôvodne gramatické chápanie do syntaxe a do lexikálnej sémantiky. Ani jedna z týchto rozšírení však nie je oprávnené.

Z hľadiska teórie jazykového vedomia, resp. obsahu vedomia ako systému verbálneho správania je primerané chápať intenciu ako čisto morfológickú gramatickú kategóriu, paralelnú s kategóriou slovesného vidu.

Ide o to, že pri jazykovom stvárňovaní objektov sa základné jazykové kategórie viažu špecifikované gramatické kategórie. Ak sa nejaký objekt chápe ako procesualnosť, treba k tejto jazykovej kategórii pripojiť niektoré gramatické kategórie, typické pre daný slovný druh.

Treba pochybovať o tom, že jestvuje špeciálny slovesný dej. Jestvuje fyzikálny dej, prebiehajúci (obrazne) zľava doprava. Jeho priebeh treba ohraničiť, vyznačiť jeho začiatkové a koncové hranice. Na to práve slúži kategória intencie.

O gramatickosti tejto kategórie slovesnej intencie

sa možno presvedčiť aplikovaním Bondarkových kritérií: kategória slovesnej intencie je obligatórna pre pomenovania procesualnosti, tvorí uzavretý systém a má vlastné diferencujúce príznaky, resp. má svojský obsah, formu a funkciu.

Gramémy tejto kategórie sú udalosť, proces a stav, dištingtívne príznaky sú progresivnosť (postup od začiatku deja do jeho zakončenia), resp. jej nedostatok, ako aj jej nevyjadrenie (+TR, -TR, ±TR), ako aj orientovanosť deja kladná a záporná (rúbať drevo má kladnú orientovanosť, +OR, otec starne má zápornú orientovanosť, -OR).

prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

(14. 2. 1990 - Prešov)

XI. medzinárodný zjazd slavistov

Rozvíjanie slavistiky ako vedy o poznaní minulosti a prítomnosti slovenského národa nadobúda v novej spoločenskej situácii ešte väčšiu naliehavosť. Zároveň je to aj cesta, ako môže slovakistika - pri vhodne volaných výskumných témach - rýchlejšie a výraznejšie vstupovať do medzinárodného vedeckého kontextu. V tejto súvislosti

treba preto venovať mimoriadnu pozornosť obsahovej príprave slavistického kongresu, ktorý sa má konať r. 1993 v Bratislave.

Štyri navrhované tematické okruhy - 1. Veľká Morava v kontexte európskej kultúry; 2. Slovenské jazyky, literatúry a historické osudy Slovanov v epoche obrodnenia a kryštalizácie moderných národov (200 rokov od narodenia Jána Kollára, 150 rokov od kodifikácie štúrovej slovenčiny); 3. Slovenské národy, ich jazyky, literatúry, ústna slovesnosť a humanitné vedy medzi dvoma svetovými vojnami (75 rokov od vzniku ČSR); 4. Slavistika v systéme humanitných vied, jej predmet, metódy a výsledky - majú rámcový charakter, treba ich jednak konkretizovať, jednak rozšíriť o ďalší okruh potrebný predovšetkým pre jazykovedu - o konfrontačný a typologický výskum (vrátane doteraz tabuizovaného výskumu česko-slovenskej problematiky).

Významným počínom budú dve vedecké konferencie pripravované v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. V októbri 1991 to bude konferencia o vývine slovenčiny v predpisovnom období z medziodborového hľadiska. Otázky jazykového vývinu sa budú riešiť na širokom historicko-kultúrnom pozadí (interdisciplinárne), za účasti jazykovedcov, historikov a literárnych vedcov.

Druhú konferenciu usporiada Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v r. 1992 z príležitosti 150. výročia vzniku štúrovej spisovnej slovenčiny. Hlavné referáty obsahujú

otázku genézy štúrovej spisovnej slovenčiny, problematiku vývinu spisovnej slovenčiny za prvej ČSR, ako aj vývinu spisovnej slovenčiny v období po druhej svetovej vojne. Pozornosť sa bude venovať aj niektorým čiastkovým problémom vývinu spisovnej slovenčiny, i vzťahom slovenčiny a iných jazykov, a to s rešpektovaním historicko-kultúrneho rámca jazykového vývinu.

Slovenská jazykoveda - a spolu s ňou aj ostatné spoločnizať interesované vedy - je povinná riešiť mnohé úlohy ako svoj dlh slovenskej spoločnosti (porov. v tejto súvislosti aj Program jazykovedného výskumu na Slovensku. Slavica Slovaca, 24, 1989, s. 201-210). Sme povinní tento dlh splácať. Zaväzuje nás k tomu naliehavosť spoločenských potrieb.

PhDr. Ján Bosák, CSc. - PhDr. Ján Doruľa, CSc.

(27. 2. 1990 - Bratislava)

Metodické a metodologické otázky fonetického a fonologického výskumu (vzťah 1 - I v slovenčine)

1. Neustály bádateľský pohyb medzi metodickým a metodologickým postupom pri skúmaní príslušného jazykového javu odráža - okrem iného - pohyb medzi ontologickým a gnozeologickým "štátutom" daného skúmaného javu (aj s vyústením

do "prekrývania" ontologickej a gnozeologickej štruktúry: osvojený poznatok sa stáva súčasťou vedomia, teda aj ontologickej "entitou"); zároveň sa ním garantuje permanentná relatívnosť vedeckého poznania. Na tomto pozadí možno preukazne demonštrovať dynamické procesy v jazyku, vzťah synchronie a diachronie, opozíciu virtuálnosti a aktuálnosti, zmeny v systéme a štruktúre, "napätie" medzi syntagmatickým a paradigmatickým rozmerom jazykových jednotiek, vzťah intralingválnych a extra- (či externe-)lingválnych prvkov a pod.

1.1. Pri úvahách o vzťahu fonetiky a fonológie (a príslušných fonických jednotiek) možno uvedené poznámky o reláciách medzi metódou a metodológiou (ontologickou a gnozeologickou "sférou" zvukových prvkov) vhodne aplikovať; dá sa tu formulovať východisková téza, ktorá mieri na dialektický protiklad jednotlivého, abstraktne všeobecného a konkrétne všeobecného: čím je "nižšia" hladina všeobecného (a "vyššia" hladina jednotlivého) vo fonických jednotkách, tým je v nich "viac" ontologického "pozadia" a menej (aspoň v prvých fázach skúmania) gnozeologickej "nastavby" a naopak. Z povedaného vyplýva, že fonetika (a jej jednotky) sa primárne nachádza viac na "pôde" ontológie, fonológie (a najmä morfonológie) zase viac v gnozeologickej "štruktúre". Uvedené poznámky treba - prirodzene - precizovať podrobným lingvistikko-filozofickým výskumom.

2. Zaujímavé závery sa dajú formulovať pri aplikovaní uvedených tém na dynamické prvky: v zvukovej sústave slovenčiny patrí k nim predovšetkým opozícia l - I. Túto opozíciu možno v dnešnej spisovnej slovenčine na pozadí historického aspektu (tlak vokálov na konsonanty alebo naopak; konsonantická mäkkostná korelácia - vokálna mäkkostná korelácia - podľa Ľ. Nováka; historické "odtlačky" opozície difúznosti - nedifúznosti pri ostrých spoluhláskach), sociolingvistikého aspektu (protiklad idiolekt - sociolekt pri l - I; nárečové podhubie vzťahu difúznosti/nedifúznosti; vzťah normy, kodifikácie a úzu; vzťah intra-, para- a extralingválnych a externolingválnych súvislostí opozície l - I) a štruktúrneho aspektu (l - I v korelácii podľa príznaku (ne)difúznosti; vzťah neutralizácií a alternácií; vzťah fonetického, fonologického a morfonologického "podsystemu" a 1.) charakterizovať ako štruktúrne ambivalentnú.

3. Rozbor špecifickosti opozície l - I v slovenčine:

- a) výslovnostný rozptyl fón [l] a [ɪ] v spisovnej slovenčine na pozadí "symetrických" protikladov t - t', d - ě a n - ň; závery pre kodifikáciu;
- b) artikulačná a akustická variabilita spoluhlásky (I) - jej prístup do príslušných fonologických protikladov;
- c) sonantická funkcia spoluhlásky (l) a v súvislosti s tým jej osobitné fonologické väzby;
- d) špecifické "vyznenie" priebehu neutralizácie difúznosti - nedifúznosti pri ostrých spoluhláskach a jej dôsledky pre fungovanie protikladu l - I;

e) alternačné vzťahy medzi spoluhláskami a protikladom difúznosť - nedifúznosť; "premena" opozície I - I' z úrovne fóny na úroveň fonémy a morfofonémy (prechod fungovania tejto opozície z fonetickej cez fonologickú do morfonologickej zložky slova a tvaru v spisovnej slovenčine);

f) širší slovanský, typologický a univerzálny aspekt opozície "palatálnosť"/ "nepalatálnosť"; špecifika slovenskej fonetickej sústavy;

g) vzťah fonologickej, morfolologickej a derivačnej "sústavy" slovenčiny pri skúmaných opozíciách.

4. Závěry pre metodické a metodologické postupy pri skúmaní zvukovej sústavy slovenčiny.

Doc. PhDr. Ján Sabol, CSc.

(14. 3. 1990 - Prešov)

Aktuálne otázky teórie spisovného jazyka

Hoci sa o teórii spisovného jazyka (a jazykovej kultúry) u nás uvažuje už od 30. rokov, v slovenčine prvú takúto teóriu (podľa vlastného vyjadrenia) sformuloval r. 1966 J. Ružička v známych Tézach o slovenčine. O desať rokov neskôr J. Horecký po prvý raz v našej tradícii popri spisovnej slovenčine vyčlenil aj tzv. štandardnú formu

(formu s oslabenou spisovnosťou). V posledných rokoch k tejto koncepcii zaujíma kritické stanovisko F. Kočiš, ktorý za základ teórie spisovného jazyka pokladá jeho štruktúrnu stratifikáciu. Naproti tomu naša koncepcia je založená na chápaní jazyka ako sociálno-komunikačného systému, štruktúrne kritériá sa v nej chápu len ako jedna zložka.

Metodologicky rozvíjanie súčasnej teórie spisovnej slovenčiny okrem funkčnosti (proklamovanej už v Pražskej škole) je v zhode so všeobecnou pragmatizáciou jazykovedy (pohľad na objekty lingvistiky z aspektu komunikantov a v zacielení na komunikantov), ako aj jej interdisciplinarizáciou (po matematike a logike je to dnes aj psychológia a sociológia).

Z podstaty prirodzeného jazyka ako sociálno-komunikačného systému vyplýva, že základom teórie spisovného jazyka nemôžu byť iba štruktúrne (vnútrojazykové) kritériá. Komunikácia neprebíha v inertnom prostredí, ale sa realizuje v rozmanitých komunikačných situáciách a v rozličných komunikačných sférach, pričom jej nositeľmi sú komunikujúci s rozdielnym sociálnym statusom.

V závislosti od typu komunikácie (oficiálna/neoficiálna, verejná/neverejná) sa používateľ rozhoduje pre výber príslušnej jazykovej variety (formy, útvaru) z diasystému národného jazyka. V súčasnej komunikácii sa začínajú čoraz viac vyskytovať aj polooficiálne situácie, v ktorých sa nepoužíva len spisovný jazyk. Tieto nové komunikačné

situácie prinášajú so sebou zmenu komunikačných vzťahov, ktoré zase v systéme jazyka ovplyvňujú vzťahy medzi jeho jednotlivými varietami. Preto je žiadúce okrem jazykových noriem uvažovať aj s komunikačnými a štýlovými (slohotvornými) normami a skúmať ich "polia pôsobnosti".

Hovorená (ústna) reč, ktorá tvorí dynamické jadro súčasnej komunikácie, svojím charakterom (spontánnosť, nepripravenosť a i.) významne ovplyvňuje stabilitu jazykového systému.

Jednostrannosti vo výskume - a potom aj pri formulovaní teórie spisovného jazyka - sa možno vyhnúť tak, že sa jazykové javy a procesy posudzujú v ich jednote - štruktúrnej, komunikačnej, sociálnej, že protikladovú, opozičnú "separáciu" v poznávaní celostných objektov nahradí funkčná komplementárnosť.

Medzi aktuálnymi výskumnými otázkami by nemal chýbať ani opis jazykových situácií v jednotlivých vývinových obdobiach spisovnej slovenčiny, pretože doteraz sa hlavná pozornosť venovala najmä skúmaniu jednotlivých štýlov, kodifikácií a pod.

PhDr. Ján Bosák, CSc.

(5. 4. 1990 - Banáská Bystrica)